

Metszédísz 1630-ból

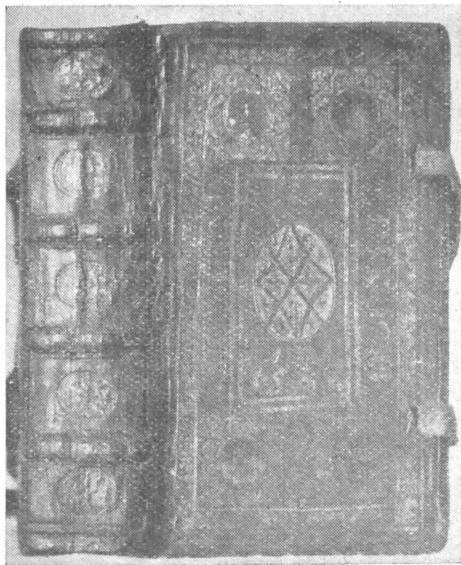
Magyar könyvkötészet a XVI–XVII. században

A XV. században Itáliában a művészet megújulásával új stílus alakul ki, amelyet reneszánsz néven tart számon a művészettörténet. Ez a stílusáramlat — mint láttuk — nálunk az olasz alakulással egyidőben Mátyás korában kivrágzik, mégis elszigetelt jelenség, csupán az udvari művészet sajátja marad. A XV. sz. jellemző stílusa nálunk a polgári városokban a gótika, ugyanúgy mint a germán országokban és Franciaországban is egészen a XVI. sz. első évtizedéig. A reneszánsz általános érvényre csak a XVI. sz. második harmadától jut.

Ezt a jellegzetes életteljes, realitásra-törő művészetet a polgári társadalom korai kialakulása és vele együtt születő individualizmus hozta létre. Ez utóbbi jellegzetesen nyilvánul meg a művészeti élet szerkezetében is és ez meghatározza azt, hogy a művészettörténeti kutatás a XVI. századtól kezdve milyen módszereket alkalmazzon. A középkorban ugyanis az egyén az egyház és a társadalom egyetemességében és így a művészetben is általában névtelenül rejtve marad, az egyre erősebbé váló individualizáció folytán azonban a XVI. sz.-tól az egyéni öntudatra ébredt művészek nem mulasztják el névvel jelezni alkotásaikat, s a jelzéssel el nem látott könyvek készítői is névszerint ismertek. Így csupán szórványos jelenség, ha egy-egy nagyobb összefüggő stíluscsoportot nem a készítőről, hanem a készítettéről nevezünk el, mint például az olasz könyvkötéstílust Franciaországba átplántáló és sajátos díszítésmódot kialakító lyoni Grolier (1479—1565) vagy a milánói Maioli (életrajzi adatai ismeretlenek, 1555-ben még élt) esetében. Ilyen szórványjelenség természetesen a későbbi korokban is előfordul, a készítő mesterekre vonatkozó adatok hiányában Magyarországban még a XVII. században is egy-egy stíluscsoportot kénytelenek va-

gyunk a fejedelmi megrendelők után elnevezni.

A középkorban azonban éppen az az általános, hogy a megrendelők az első-sorban ismertek, éppen ezért a kutatás egy-egy gyűjtemény feldolgozására törekszik. A XVI. századtól kezdve a készítőök nevének ismeretében a vizsgálat széles területről hozza össze egy-egy mester munkásságának anyagát. A könyvnyomtatás feltalálása következtében a XV. sz.-tól kezdve megsokszorozódik a könyvtermelés, most már a kis-számú magán megrendelő helyébe egyre gyakrabban lépnek fel maguk a nyomdák, s a könyvkötőipar a többi iparhoz hasonlóan kiterjedté válik.

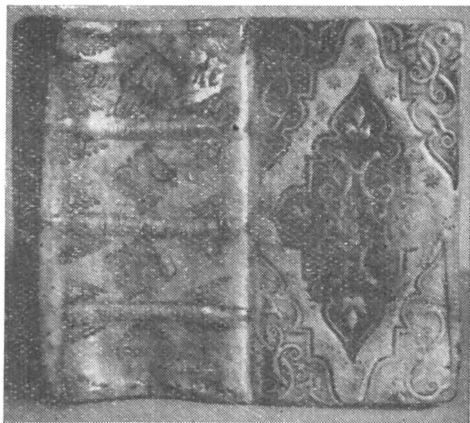

Rákóczi Zsigmond könyvtáblája 1588-ból, a budapesti Ráday-gyűjteményben

Magyarországon, ahol az évszázadok vizsontagságai következtében az okleveles és az emléanyag egyaránt nagymérvű pusztulásnak esett áldozatul a kiterjedt könyvkötőművészetnek éppen ez a kezdeti korszaka a legismeretlenebb. Ennek megfelelően az eddigi kutatások részben éppen a mohácsi vész előtti időre szorítkoztak, részben pedig az emlékekben és adatokban bővelkedő XVIII. és XIX. századot vették vizsgálat alá. Itt első ízben kíséreljük meg, hogy a XVI. és XVII. század szerteágazó anyagáról valamelyest összefüggő képet rajzoljunk legújabb kutatási eredményeink alapján.

A mohácsi vész utáni időkben Buda elveszti központi helyzetét, az udvar megszűnik, és az ország három részre szakad. Ennek megfelelően a művelődés is megoszlik. A könyvkötők a peremvidékeken egyre-másra alakuló nyomdák mellett dolgoznak (1529 Nagyszében, 1535 Brassó, Újsziget, 1550 Kolozsvár stb.). Minden egyes nyomtatvány egykori kötéstáblájának vizsgálata egy láncszemet jelent számunkra, fontos adalékot a magyar könyvkötészet történetéhez. A minták alapján csoportok állanak össze, csoportok, amelyek egy-egy nyomda mellett működő könyvkötőműhely, vagy egy-egy könyvkötő munkájának együttesét adják.

A magyar XVI. századi kötéstáblák egyszerű díszűek, vaknyomásosak, csak ritkán jelenik meg egy-egy valamely ok-

Debreceni kötés keleties szalagdíszekkel, XVII. század

ból kiemelt könyvtáblán aranyozás. A könyvkötők ugyanazokat a szerszámokat használják a vaknyomásos és az aranyozott táblájú kötésekben, de az aranyozás munkája lassú, és az arany maga is drágítja a kötés előállítását. A barna borjúbőr, vagy a fehér disznóbőr, néha a pergamen kötésekben is többsoros szalagdíszeket alkalmaznak. Ezeket a szalag, vagy sorozatdíszeket derelyevágóhoz hasonló szerszámmal, ún. görgetővel nyomják a bőrbre. A minták többnyire figurálisak s az ábrázolt jelenetek vagy alakok egyházi jellegűek, vagy az antik világból merítik témájukat. Ritkábban találkozzunk a kortársak meglevenítésével is. Néha jelenetek egymásutánja fut körbe a táblafelületen, de felbukkan közbe-közbe egy-egy stilizált virágos vagy indás minta is. A XVI. században gyakori, hogy a görgetős díszekben ott találjuk a készítő mester monogramját és készítésének évszámát. A könyvtáblák szalagok által közrevett tükrét sarok- és középdíszek töltik ki. Gyakran az utóbbi is egy-egy nagyobb lemezről nyomott alakos ábrázolás, sokszor előfordul azonban a keleti jellegű szalagfonadékos minták alkalmazása is.

Ilyen jellegű kötéstáblák borítják az egykorú magyar nyomtatványokat. A XVI. sz. első feléből ezideig nem ismerünk kimagasló művészi emlékeket, azonban a század második felétől szemtanúi lehetünk a fellendülésnek. A kezdeti aléltáság és politikai zűrzavar csillapultával a nyomdák mellett ismét fellépnek a magán, elsősorban fejedelmi megrendelők is. Erdélyben a fejedelmi udvar sajátos könyvkötés díszítő stílust hoz létre.

Az 1588-ban Rákóczi Zsigmond számára bekötött és az ő nevét viselő könyv-

C. H. monogramista kötése 1580-ból

vecske tábladisztítése egészen egyéni stílust mutat. A felület nemcsak aranyozott volt, de piros, fehér és kék színben festett. Hasonló keleti jelleget mutatő és színezett tábladisztítéssel Debrecenben is találkozunk a XVI. sz. végén. A XVII. században Debrecen könyvkötészetére is jellemző a görgetős típus alkalmazása, de előfordul néhány keleti jellegű tábladisztás ebben az időszakban is.

A XVI. sz. második felében már bonthatgatja szárnyát a későbbi nagy fellendülést megérő pozsonyi és nagyszombati könyvkötészet. A mintákból több monogramista jelzése tűnik szemünk elé, ezek közül kiemelkedő a mintegy az 1570-es évektől működő, magát C. H.-val jelző könyvkötő munkássága. Mintáit főként az egykorú nagyszombati nyomtatványokon találjuk meg. Eddig ismert 6—8 műve között vannak igénytelen kivételű görgetős könyvtáblák, de két igen kitűnő aranyozott munka is. 1572-ben, II. Rudolf koronázására készült egy kötés, amely ugyancsak görgetős keretdíszítésű, a tükörben pedig a császári ház aranyozott superexlibrise látható. Pozsonyi munkának tarthatjuk, mivel több egykorú pozsonyi eredetű könyvtáblán találjuk meg újra az itt alkalmazott mintákat s ez azonos szerszám használatára mutat.

A XVI. és XVII. században országszerte működtek könyvkötők, akik nemcsak az itthon nyomtatott könyveket kötötték be, hanem a külföldről behozott nyomtatvá-

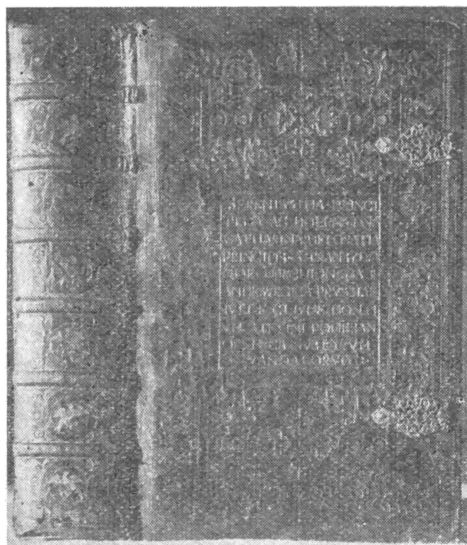
nyokat is. Gallen János kassai könyvárus és könyvkötő 1583-ban készült hagyatéki leltárából kötött és kötetlen nyomtatványokról tudunk.

A XVII. században a magyar művészeti élet fellendül. Bethlen Gábor a protestáns abszolutisztikus erdélyi fejedelem egységes és szilárd birodalmat hozott létre. Nyugati mintára berendezett fejedelmi udvartartása a művészetek melegágya, Nemcsak külföldi árukat vásárol, hanem iparosokat is betelepít, de a fejedelemség területén működő hazai mesterekkel is dolgoztat. Udvara hol Kassán, hol Gyulafehérvártól székelt. 1619-ben Gyulafehérvártól fejedelmi nyomdát állíttat, de fejedelmi nyomdászként nevezi meg magát 1622 körül a kassai Moiler Miklós is. Bethlen Gyulafehérvártól iskolát alapít, könyvtárat rendez be; mindezek elősegítik a könyvkötészet virágzását. A fejedelmi székben utóda I. Rákóczi György, aki főként Sárospatakon lakott, de fejedelemsége idején gyakran tartózkodott Gyulafehérvárott. Elődéhez hasonlóan szívén viselte a magyar kultúra ügyét, sárospataki könyvtára mellett Gyulafehérvárott is tart fent könyvtárat, ezek a közművelődést és a fejedelmi reprezentációt egyaránt szolgálják. Rákóczi levelezéséből arról is értesülünk, hogy gyulafehérvári nyomtatványokkal látják el a török megszállás alatt álló református eklézsiákat, nem tévesztvén szem elől, hogy a könyv vallási és világnézeti fegyver.

A Bibliotheca Corvina emléke is élt és hatott. Allítólag már Bethlen Gábor fáradozott a pusztulásnak indult kallódó kódexek visszaszerzésén, Rákóczi György pedig a portával tárgyalt — sajnos eredménytelenül —, hogy megszerezze könyvtára számára a páratlan emlékeket.

Mindezek a körülmények érthetővé teszik, hogy a fejedelemségnek ebben a virágzó korszakában a magyar könyvkötészet páratlan szépségű emlékeivel találkozunk. Mintegy 1620 és 1647 között három — a fejedelmek megrendelésére is dolgozó —, műhely működik. Ezzel szemben ezideig csupán egy könyvkötő nevét ismerjük ebből az időszakból, Lignicei Effmurdtt Jakabét, aki a fejedelem (I. Rákóczi György) »typographusa és compactora« címen jelzi magát néhány apró nyomtatványban 1629 és 1633 között.

A legszebb emlékek a felvidéki (Csehszlovákia) és erdélyi (Románia) könyvtárakban találhatóak, néhány darabot azonban hazai gyűjteményeink is őriznek. A fenti három műhely közül kettő — görgetős díszivel — inkább német igazodást mutat, a harmadik viszont a francia »a la fanfare« könyvkötőstílus igen érdekes és sajátos helyi változata. Rendkívüli ezeknek a könyveknek metszés díszje, melyek

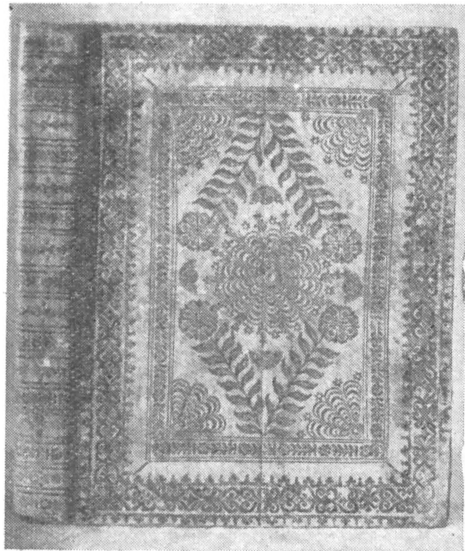

Brandenburgi Kata könyvtáblája
I. Rákóczi György műhelyének munkája,
1629

közül különösen figyelemreméltó az 1629-es, Rákóczi sajátkezű bejegyzésével ellátott Prágai András-féle nyomtatvány (Szabó I. 566.) lapjain alkalmazott gazdag figurális és ornamentális dísz. Ugyanennek a nyomtatványnak másik, Brandenburgi Kata számára franciás tábladíszű bekötött példánya nemcsak a dísz szépségével, hanem a metszés törökös ornamentikájával is méltán felkelti érdeklődésünket.

A keleti művészet igen erősen hat az európai reneszánsz művészet — főként iparművészet — stílusának alakulására. A könyvkötészet egyike azon területeknek, ahol ez a hatás a legerősebben érezhető. A Corvinák könyvkötő stílusát sajátosan alakította a keleti hatás, mely bizonyos nyugati átszíneződésben Itálián át, másfelől közvetlenül a törökökön keresztül érte. Ennek, a Rákóczi számára dolgozó franciás igazodású műhely alkotásainál, újra szemtanúi lehetünk. Ezek az eddig meg nem tárgyalt munkák nemcsak a magyar könyvkötészet szempontjából fontos alkotások, hanem az európai könyvkötészet egészét is új színekkel gazdagítják.

Néhány ugyancsak kiemelkedő erdélyi munka vezet át a XVII. sz. végén ún. Apafi vagy Bornemissza kötéseikhez. A vörös vagy fekete bőrkötéseken csillog a hibátlan aranyozás, a tábla közepében és sarkaiban ott találjuk a francia eredetű, de európaszerte elterjedt ún. legyeződísz. Míg azonban a külföldi legyeződíszes kötetek általában szárazabb megfogalmazásúak, ezeken a kötéstáblákon a legyeződíszek körül koszorúcskák és indák kígyóznak, a fennmaradó felületet pedig apró csillagok és rozetták népesítik be. Szárazabb, kimértebb megfogalmazású lesz a nyugati Nagyszombat könyvkötészete, de ebben az időben még a nagyszombati könyvkötészet is hajlik

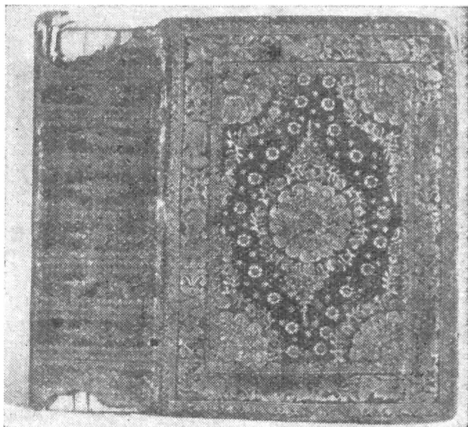

*Legyeződíszes nagyszombati kötés
1690 körül*

efelé a szinte keleties túlszűfoltosság felé a szívesen alkalmaz naturális inda és madaras díszeket.

A század végén Erdély elveszti politikai hatalmát és véget ér az a virágzó és sajátosan nemzeti hangú művészet is, amelyet a XVII. sz. folyamán kifejlesztett. Örökösjei a felvidéki városok, főként Kassa és a vele eddig is ugyancsak kapcsolatban álló Debrecen. Ez utóbbi a magyarországi református városok, Nagyszombat pedig a katolikus beállítottságú vidékek könyvkötészetének központja, és mintegy stílusalakítója lesz. A XVII. sz.-ból két debreceni könyvkötő nevét és munkáit ismerjük, a század 30-as éveiből Fodorik Menyhértét, a század második feléből pedig Töltési Istvánét. Mindketten nyomdászok is, Fodorik 1633 óta áll a nyomda élén (megh. 1663-ban) Töltésit először 1680-ban említik. Nyomatat és »aranyasan« beköt könyvet Thököli fejedelem számára. Az emlékanagy azt mutatja, hogy a többi debreceni nyomdász is foglalkozott könyvek kötésével.

A XVII. sz.-ban a magyar könyvkötészet hangja egyre többszölamúvá válik. A városok könyvkötészetében a közös vonások mellett egyéni stílus fedezhető fel; ez a többszölamúság a következő század folyamán még fokozódni fog. A fontos központok már a XVII. sz. folyamán kialakulnak és megkezdődnek a könyvkötő céhalakulások. Ebben előljárnak a felvidéki városok, Lőcse, Kassa, majd a céhszabályokat ez utóbbitól átvevő Debrecen (1704) stb. A céhalakulások a XVIII. sz. folyamán folytatódnak, azonban sok

Apafi—Bornemissza kötés

olyan városunk van, ahol a virágzó könyvkötészet ellenére sem alakult önálló céh, vagy ha igen, akkor is későn, mint pl. Sopronban. Ebben a városban pedig főretlenül végigkísérhetőek a könyvkötőnevek és emlékek már a XVI. sz. elejétől s a soproni könyvkötők most tárgyalt korszakunkban is néhány igen szép munkával gazdagítják a magyar könyvkötészet együttesét.

A nagyobb központok mellett azonban a XVII. sz.-ban már csaknem minden nagyobb városunkban is működik könyvkötő, aki ellátja a város szükségleteit, és valamelyik közeli céhes város körletébe tartozik, rendszerint ott is tanult. A többi mellé lassan felsorakozik az ország közepe, a török által fogva tartott területe

is. Az Alföldön a hódoltság utolsó idejében már találkozunk hivatásos könyvkötő kezenyomával — aki egyúttal könyvárus is —, míg korábban valószínűleg az iskolamester végezte a könyvkötészeti munkákat. Érdekes, hogy a Duna—Tisza közén mily gazdag és gyakran törökös mintákkal díszítik a könyvek belsejét, ezzel szemben a kötések díszítmódjában teljesen a kialakult típusokhoz alkalmazkodnak. Az itteni könyvkötők általában Debrecenben tanultak.

A török hódoltság megszűnte a művelődés fellendülését eredményezi. A XVIII. századtól az emléktanyag gyarapodása, a könyvtváralakulások, stb. részben új kutatási módszert tesznek szükségessé. Mindezzel következő alkalommal foglalkozunk.

B. Koroknay Éva

HÁNY NYELVEN JELENTEK MEG AZ EGYES ISMERT SZERZŐK MŰVEI? Az Unesco kimutatást készített azokról a könyvekről, amelyek 1953-ban különféle idegen nyelveken jelentek meg. A lista élén Engels áll, akinek műveit 24 nyelvre fordították. A következő Sztálin — 23 nyelvre. A további sorrend: Lenin, Zweig 22, Mauriac, Shakespeare 21, Marx 20, Cronin, Gorkij, Mark Twain 19, Andersen, Russel, Stevenson, Tolsztoj 18, Dickens, Dosztojevszkij, Gr. Greene, Platon 17, Gogol, Shaw 16, A Biblia, Victor Hugo, Jack London 15; 14 nyelvre szerepelnek többek között: Sienkiewicz, Csehov, Balzac, Cervantes, Hemingway, Jules Verne, Zola; 13 nyelvre fordították Maupassant és Steinbeck munkáit és végül a 12 nyelvek közé sorolhatók a következő írók: Flaubert, Goethe, Stendhal, Turgenyev. (Bibliotekarz.)

□

A MAGYAR GOLYÓCSAPÁGY GYÁRTÁSÁT mutatja be az Országos Műszaki Könyvtár egyik utcai tárlójában. Az R. M. Művek golyócsapágygyártásának mintadarabjain végig követhetik a szemlélődők a golyócsapágy-gyártás minden mozzanatát, megmunkálását, összeállítását. A másik utcai tárlóban a golyócsapágy történeti fejlődését mutatja be a könyvtár az ókori görögöktől kezdve egészen a modern csapágyig.

Az emeleti tárlóban az olaszországi Nemi-tó iszapjában lett mintegy 2000 éves hajó gépeleméről és csapágyairól készült fényképfelvételeket és rekonstrukciós rajzokat tekinthetik meg az olvasók. (O. M. K.)

□

A SZOVJETUNIO ÁLLAMI SZÉPIRODALMI KIADÓJA a folyó év második felében számos keleti ország irodalmát adja közre. Ezek között egyaránt helyet foglalnak a klasszikusok és a modern írók. A közeljövőben jelenik meg a XII. és XIII. század klasszikus kínai írójának Pu Szun-lin-nek második novellás-könyve. Kiadásra előkészítették a IX. századbeli Tan-Időszak íróinak és költőinek elbeszélés-, illetve versgyűjteményét, valamint a klasszikus koreal költészet gyűjteményes kiadását.

A japán klasszikus írók műveit Szimazaki Toszon (»A megszegett végrendelet«), Tokutoma Rok (»Kuroszio«) és Ihaz Szajkaku novelláit képviselik. A fentiekben kívüli jávai legendákat és meséket fognak kiadni.

Ugyanennek a kiadónak a tervében szerepel Zalka Máté és Petőfi Sándor »Válogatott műveinek kiadása. (Szovjetszkaja Kultura).

ÚJ HELYRE KÖLTÖZÖTT több kerületi Szabó Ervin könyvtár a nyár folyamán. Így került a VIII. ker. 1. sz. könyvtár a József körút 70. sz. alatti emeleten levő helyiségeiből a Guttenberg tér 3. sz. alá. A földszinten elhelyezkedő új könyvtárnak igen jó a fekvése. Tágas, világos és az idősebb olvasók is kényelmesen megközelíthetik.

Ugyancsak új helyiségbe költözött a X. ker. Szabó Ervin Könyvtár a Zalka Máté tér 6. számából a Körösi Csoma út 3 szám alá. A könyvtár az új helyiségbe való költözés alkalmával megfelelő új berendezési tárgyakat: 4 méteres kölcsönző pultot, üveges kárakatot stb. kapott. Az ifjúsági olvasók részére külön kölcsönzörészelet állítottak fel, így a jövőben a felnőt olvasókkal való foglalkozás zavartalanul végezhető.

Más kerületi könyvtárakban komoly átépítési munkálatok folynak; Például a XV. ker. rákos-palotai könyvtárban az átépítés során külön kölcsönző, nagyobb raktár és olvasóterem készül. A XIV. ker. Bosnyák utcai könyvtára is rövidesen átépíti helyiségeit, ezáltal külön ifjúsági részlege és olvasóterme lesz.

A többi kerületi könyvtárban festenek és a szükséges javításokat végzetik. Új kályhákat állíttatnak fel, takarítják, szépítik a helyiségeket. Így várják a régi olvasóikat és az új beiratkozókat a kerületi Szabó Ervin könyvtárak. (Sz. E. K.)

□

A MEDOSZ könyvtárossal részére egésznapos értekezletet tartott a szombathelyi Megyei Könyvtár. Az értekezleten a könyvtár munkatársai általános előadásokat, majd gyakorlatban is bemutatották, hogy kell egy könyvkötőt rendezni. (Kuntár L.)

□

A KÖNYVSORSJÁTEK HUZÁSA szeptember 25-én ünnepi matiné keretében zajlik le Budapesten a Bartók-teremben. A sorsolás előtt vidám műsort rendeznek, melyen számos népszerű színvész lép fel, köztük Ascher Oszkár, Horváth Tivadar, Palotai Erzsi, Rádai Imre, Szabó Miklós, Török Erzsi és Zsolnai Hédi. Gálcsiki János konferál. A belépés díjtalan. A sorsolás után valamennyi sorsjegy ellenében, névértékük erejéig bármilyen könyvet megvásárolhatnak az állami könyvesboltokban azok a sorsjegytulajdonosok, akiknek sorsjegyét nem húzták ki külön nyeremményel. (AVK)